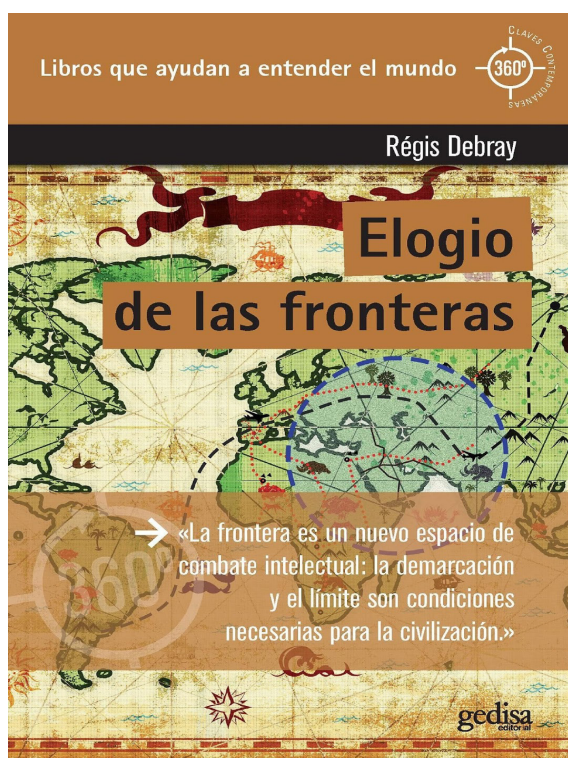

RÉGIS DEBRAY (2016): ELOGIO DE LAS FRONTERAS

Joan Nonell Merlo

Professor a l'Institut Creu de Saba (Olesa de Montserrat, Barcelona)

El març del 2010 Régis Debray va pronunciar una conferència a Tòquio que, posteriorment, es va publicar en forma d'assaig (Gedisa, 2016) i que ressenyem en aquest escrit. Debray reflexiona sobre el concepte de frontera, en el moment actual, on el debat sobre la seva necessitat o la seva abolició centra la discussió política. El seu posicionament, crític amb el neoliberalisme, no ens estalviarà un atac seriós i profund contra el progressisme ingenu que advoca per la desaparició de tota frontera. El seu discurs, en ocasions provocador, es mou en un espai marginal, gairebé fronterer, com el de les línies divisòries que vol elogiar, i que no és altre que l'espai propi de la reflexió filosòfica.

1. Concepte de frontera, paradoxes abans que prejudicis.

Avui l'etiqueta "sense fronteres" funciona com la solució a tots els problemes. L'autor, però, es planteja defensar-les per preservar la identitat nacional, font de riquesa cultural i ideològica. Aquesta identitat és més perceptible en llocs com el Japó, on la insularitat ofereix major homogeneïtat al col·lectiu enfront de països amb fronteres terrestres, com els europeus. Japó és un exemple de cohesió cultural, per haver sabut preservar els seus límits i confins. En canvi, Europa és l'exemple contrari: vol diluir les fronteres lingüístiques, econòmiques i polítiques.

El model d'integració que vol seguir és l'americà, però amb una insalvable diferència: Amèrica del Nord presenta un mínim de diversitat en un màxim d'espai, mentre que Europa es constitueix a través d'una màxima diversitat en un mínim d'espai. Aquesta última particularitat ha garantit, al llarg dels temps, el summum de civilització i progrés, encara que també ha provocat la periòdica aparició de les guerres civils europees. Les separacions frontereres són qüestions intel·lectuals i morals, abans de ser realitats materials. Per això, cal preguntar-se, com fa l'autor, en primer lloc, què és un límit. És una divisió simbòlica instituïda per nosaltres mitjançant senyals i emblemes. Al llarg dels temps, el símbol no ha estat més que un traç en un pergami, o la invocació a Déu o als tribunals legals.

Si la frontera és una ficció, la seva eliminació respon a un vell somni, un desig frustrat de caràcter religiós: un món on el Mal estigués absent, on haguessin desaparegut l'Altre i els conflictes, on poder-nos riure de *Terminus*, el déu romà dels confins. Però, contràriament, avui tracem més fronteres que mai. Allò real és el que ens oposa resistència, no es torça fàcilment al nostre desig, i es burla de la il·lusió humana. La frontera és un fòssil del passat, però avui segueix agitant els conflictes humans: només entre 2009 i 2010 hi va haver 26 casos d'enfrontaments fronterers greus entre Estats. Assistim a una forta contradicció entre l'ideal econòmic d'un sol món i la realitat de la divisió nacional i territorial, que no només no dis-

minueix, sinó que augmenta i s'expandeix. Mentre l'economia es globalitza, la política es provincialitza, augmentant, així, el hiat entre l'*Estat Mental* del món occidental i l'*Estat Real* de les coses.

2. La sacralització de l'espai propi. L'experiència ens mostra que, de manera natural, la forma d'organitzar el caos és traçant línies. Aquest gest, traçar línies de separació entre el que és divers, funda i inaugura, delimitant, un territori. Tots els relats fundacionals així ho constaten. Sense aquesta separació, ens recorda Debray, no hi ha accés al simbòlic, és a dir, a l'espai ideal que unifica un col·lectiu. Així, el *leif motiv* de les cosmogonies sempre és l'esquinç o crac inicial: l'esquerda que separa les aigües, l'escissió entre l'*ells* i el *nosaltres*, entre el bàrbar i el civilitzat. Antany eren els sacerdots els que fixaven les fronteres, separant, en el temple, l'espai sagrat de la divinitat de l'espai comú; avui són els jutges, els nostres sacerdots laics. Quan les coses no són evidents, cal recórrer al transcendent. I el transcendent, en primer lloc, és el sagrat. La paraula "sagrat" prové del llatí *sancire*, que vol dir delimitar, voltar, prohibir. En canvi, el terme oposat, "profà" refereix al que està a l'altre costat, el que està davant del recinte reservat al culte.

No obstant això, tot el que és viu està tenyit d'ambigüitat. Conté atractiu i fàstic, sublimat i corruptibilitat. El sagrat, com a expressió d'aquesta mateixa vitalitat, també té un peu en l'excreció i un altre en la perfecció. Per aquesta mateixa raó, la frontera és ambivalent. D'una banda inhibeix la violència, contenint-la; però d'altra banda, també pot justificar-la. Humilia i allibera, dissocia i reuneix. Com el riu, que al mateix temps uneix i separa.

Tot país manté amb els seus límits una relació sagrada. Entén per sagrat alguna cosa sòlida, feta per durar; per això el símbol de la frontera és el mur. Aquest, separa i aïlla la banalitat de l'extraordinari. Però, alhora, concentra en un lloc consagrat les mirades i els somnis. De nou, apareix l'ambivalència: el mur simbolitza el paradís, que s'oculta al seu interior, i que

centenars de milers d'immigrants pretenen traspasar, a la recerca del somni i la promesa de felicitat del paradís contingut, i és, també, suplici, reflectit en la mort que comporta, per a molts d'ells, el seu assalt.

3. La necessitat de la diferència fa possible la frontera. Per què sacralitzar avui, que vivim en un món dessacralitzat? Per ordenar el caos amb un joc d'oposicions, salvaguardant l'excelsitud del lloc propi i la singularitat de tot poble. Es tracta de preservar les formes i valors intemporals, en un món canviant, en el qual tot és mercaderia. Avui, la transparència ho il·lumina tot, destruint l'espai sagrat, el món opac i arcà que, des de la seva foscor ens defineix essencialment. Allà on està el sagrat, hi ha muralla i embaràs. I on hi ha embaràs hi ha la vida, entesa com a resistència a l'igual, idèntic, indiferent, que és la mort.

Valéry afirmava que el més profund que hi ha en l'home és la pell. La membrana de la cèl·lula, per exemple, no separa simplement, sinó que regula l'intercanvi entre el dins i el fora: permet, així, el creixement de l'organisme. És aquesta epigènesi, que afavoreix la vida, la que es persegueix amb la frontera. La vida col·lectiva, com la personal, exigeix una superfície de separació. Així, el replegar-se sobre si mateix, és la salvaguarda de l'individu i de la pròpia cultura. Igual que la pell no és un teló hermètic, tampoc ho és la frontera. Paradoxalment, el mur impedeix el pas, i en aquesta impedimenta rau també l'asfíxia del que resideix dins, i que pot acabar per comportar la seva mort. Però la frontera, a diferència del mur, regula o filtra el pas.

Avui les nostres ciutats, denuncia Debray, s'han convertit en no-llocs, un espai uniforme, idèntic, d'àrees de consum presents en totes les urbs del planeta. Són llocs de pas, no de residència. No resulten habitables, ja que no hi ha en ells l'Altre, la persona que visqui davant, en relació al qual establim el nostre propi perímetre. Sense una alteritat davant la qual afirmar-se i oposar-se, no hi ha persona moral. Només en-

front del que ens és estrany adquirim identitat. Avui tendim a confondre l'intercanvi que afavoreixen els mitjans tecnològics i les xarxes socials amb la comunitat. No obstant això, en el "m'agrada" compartit a les xarxes, no hi ha una vivència experiencial, uns valors o una autèntica dimensió cultural que ens identifiqui comunitàriament. És més, la tecnologia i la globalització, denúncia Debray, ignoren la cultura i pretenen substituir-la. Dissolen el temps dels homes en l'espai de les coses. Però la uniformització, per reacció, tendeix a fer aflorar la diversitat.

4. La negació de l'Altre ens aboca al nihilisme. Sense veïnatge no hi ha alteritat. Per això resulten utòpiques les propostes socialistes, irrealitzables pel sentit uniformador que encoratgen, no per l'idealisme social que contenen. El partit únic evita tota oposició. Es converteix, així, en totalitari, i en el seu hostil aïllament, mor. Avui, el neoliberalisme, a la vegada que suprimeix fronteres econòmiques, fixa demarcacions territorials per facilitar la segregació, la separació entre forans i autòctons. D'aquesta manera, afloren els apartheids, enmig del "veïnatge universal" en què el comerç i el consum han convertit al nostre món. Davant l'opulència d'un primer món ric hi ha la misèria dels exclosos. Però no hem d'entendre aquest món exclòs com l'alteritat al món desenvolupat. En realitat, més que de l'altre, quan parlem del refugiat o de l'immigrant o del pobre al Tercer Món, parlem del *no-ésser*, el *no-existent*. L'exclòs ja no és "l'altre" oposat a la nostra identitat pròpia, sinó que és el no-res.

En aquest moviment de reclusió sobre si mateix, el neoliberalisme alimenta el nacionalisme ranci, que anima formes d'agrupació nacional al voltant de fenòmens com el patriotisme esportiu, simple caricatura de l'esperit identitari que configurava antigament a les nacions. Com a reacció a aquesta uniformització mitjançant el materialisme, apareixen els integrismes religiosos o ideològics. L'individu combat el

desarrelament deshumanitzador d'occident afiliant-se a un "isme". No obstant això, aquest intent desesperat de revestir la nostra existència d'identitat, contraposada a una alteritat, es produeix recorrent a la desvirtuació de la memòria. Es tracta de sumar-se de forma irracional a un moviment, per establir una frontera i exhibir-la com a diferenciació i refugi identitari. Davant del desarrelament material, que pot provocar el buit existencial, l'individu equilibra el seu ésser replegant-se, sovint, en la seva identitat ancestral, de la qual ha viscut desconnectat durant segles i que, per tant, ignora. Però, com a mecanisme d'autodefensa, li val.

El problema, per Debray, és que no hi ha res que sigui d'un únic territori. Per demostrar-ho, apel·la a l'*axioma de l'incomplet*: cap conjunt pot tancar-se gràcies únicament als elements d'aquest mateix conjunt. Es requereix afegir multiplicitat a la unitat, l'immanent al transcendent. Un grup de pertinença es forma quan es tanca, és a dir, quan estableix una frontera. Amb aquesta operació d'identificació amb un imaginari col·lectiu, la població es transmuta en *poble*. Perquè hi hagi poble es necessiten mites i mapes, ancestres i enemics. Debray defineix *poble* com una població sumada a uns contorns -un espai físic o geogràfic- i a una *història* fundadora -un relat cultural propi. Això val per a tots els pobles. Necessiten l'Altre per afirmar-se.

És al límit entre estats o entre confessions on es dona el misteri, la separació entre allò il·luminat i allò ocult. El tancament d'un espai empeny cap a la fantasia i la creativitat. Però, alhora, és en els espais fronterers on se senten més acollits els espavilats, els creadors i els emprenedors. Per això, les civilitzacions estancades deuen els seus rebots i el seu creixement als seus vorells. Va ser en els límits de l'Imperi Romà on va néixer el cristianisme, que el transformaria. Però també és a la frontera on s'està més exposat al risc de la perfusió i la confusió.

5. Conseqüències de la negació de les fronteres. Suprimir límits afavoreix la corrupció i la indecència. Ja no hi ha límits “a”, perquè no hi ha límits “entre”. Han desaparegut les fronteres entre els assumptes públics i els interessos privats, entre l'Estat i els *lobbies*. El principi de laïcitat que va donar origen a l'Estat modern portava el nom de la separació entre el públic i el privat, a més de la separació entre poders. Avui tot es produeix directament, sense terminis ni maneres, sense preparatius, procediments o preliminars. En aquest sentit, la frontera és un fòssil per què comporta traves, dificultats, burocràcia, tot el que s'oposa a la hiperacceleració i mobilitat que caracteritza el nostre temps. Però també oposa resistència davant l'evasor fiscal. L'última protecció dels humils davant l'abús que s'oculta entre l'ultra rapidesa de la nostra època és la frontera. Només elles igualen a les nacions. En el flux, en el moviment ràpid de capitals i mercaderies està el guany, molt sovint, especulatiu.

Els fluxos migratoris generen confrontació i mestissatge. En l'haver de la confrontació cal situar la xenofòbia, als països rics, i els integristes religiosos, en els pobres. El tocament entre cultures provoca irritació. La recepta per evitar aquests “èczemes” és la frontera. Diluir-la o convertir-la en espai imaginari continu que se succeeix barri a barri, o carrer a carrer, a les nostres ciutats, afavoreix l'exasperació nacionalista que identifica l'element aliè com una amenaça. La xenofòbia viu de l'existència d'aquestes “*banlieues*”, separades per murs de prejudicis mutus, però insuportablement pròximes. Negant la diferència, uniformitzant, provoquem la reacció contrària, l'exaltació radical que veu en l'aixecament de murs infranquejables la solució al problema.

6. Rebatre el discurs contrari a les fronteres. Per combatre tanta hipocresia, l'autor es proposa atacar el *sensefronterisme* amb les seves pròpies armes, omplint-lo d'"ismes", com els que s'atribueixen als defensors del manteniment de les fronteres. Així, el *sensefronterisme* és un *economisme*, consagrat a la lliure circulació de capitals i mercaderies, el somni daurat del capitalisme salvatge. També és un *tecnicisme*. Proposa el mateix model de producte estàndard a tot arreu. El mateix codi per a totes les cultures, ocultant sota l'avanç informàtic, el control social i individual i la uniformitat civilitzadòria. És, alhora, un *absolutisme* i un *imperialisme*: el límit que estableix la frontera és sinònim de saviesa. Extralimitar és propi de delinqüents, profetes o pseudosavis. Tots ells aspiren al mateix, a crear el seu imperi. El delinqüent, amb la creació de la seva màfia. El profeta amb la creació de la seva religió, que en expandir-se, renega de les fronteres, estenent la seva fe a tots els llocs. El primer valor del límit -i, d'aquí, la seva necessitat- és la limitació dels valors. L'imperi posa límits als altres, però no a si mateix, com succeeix en el cas dels Estats Units.

Contra la tirania de la uniformització que acompanya aquest *sensefronterisme* interessat l'autor proposa recuperar la diferència que caracteritza a cada cultura: aprendre a fer oïdes sordes davant els cants de sirena de la globalització. Totes les cultures tenen els seus mecanismes per filtrar i concedir visats als béns culturals adoptats. D'aquesta manera, i en clau positiva, la frontera serveix per alternar préstecs i rebutjos dels béns culturals aliens. Japó ha procurat exaltar aquesta pràctica, alhora que Europa tendia a difuminar els llindars. Però, com ja hem assenyalat, l'absència de límits també té els seus límits, en els propis països rics: quan les sobiranes, sobretot econòmiques, es troben en perill, reapareix la frontera del *no-saltres*, per evitar inclusions indesitjades.

Per acabar amb tota aquesta hipocresia i cinisme, aquest apartheid encobert, cal restablir les fronteres apropiades, aquelles que estiguin ben a la vista, declarades i de doble sentit, és a dir, que permeten el viatge d'anada i tornada. Aquelles que afavoreixin la identitat-relació i evitin la identitat-arrel, que fomenta el nacionalisme excloent. És a dir, les fronteres permeables que limiten sense denegar a l'altre el seu ésser. Quan tot empeny al global, encaminar-se a realçar el local és aconseguir l'equilibri. Si no hi ha res pitjor per a una cultura que estar sola, tancada en si mateixa, isolada, hem també d'admetre que la cultura acaba llanguint, en el moment en què acceptem la seva confusió o dissolució en altres. En el seu al·legat final en favor de la frontera, l'autor ens recorda que el sentit de les coses, en aquest cas, les fronteres, està en el que ens aporta per preservar el que ens queda d'humanitat, en un món cada vegada més escanyat pels diners. És això el que està en joc i el que ha de preservar tota frontera, la contenció dels valors culturals i morals que ens han fet arribar fins aquí, davant de les bàrbares invasions del benefici a baix cost.

